

## РОЗДІЛ VIII. ХРОНІКИ / РЕЦЕНЗІЇ Й АНОТАЦІЇ

Анатолій Загнітко

ORCID: [orcid.org/0000-0001-7398-6091](https://orcid.org/0000-0001-7398-6091)

### АКТУАЛЬНІ ВИМІРИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ

DOI 10.31558/1815-3070.2021.41.36

УДК 81'42(075.8)

Рецензія на навчальний посібник: *Кочан Ірина. Практикум з лінгвістики тексту. Львів: ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2020. 218 с.*

У сучасній парадигмі науково-теоретичних і науково-прикладних досліджень питання лінгвістики тексту не можна назвати таким, що обділене увагою. Цьому, з одного боку, сприяло те, що свого часу в університетських навчальних планах та відповідних напрямках підготовки фахівців було запропоновано один із нормативних курсів, а, з другого боку, сама магія тексту. Таким потрібно вважати синтезований курс лінгвістичного та літературознавчого аналізу ступеня освіти бакалавра, а згодом – низка закладів вищих освіти запропонували в межах магістерських освітніх програм запропонувала філологічний аналіз тексту чи істотно вужчий курс – лінгвістика тексту. Такий підхід виявився досить продуктивним, оскільки сприяв з'яві низки варіативних курсів, пов'язаних із цими питаннями. Поряд із суто теоретико-модельними та навчально-прикладними напрацюваннями (Кухаренко В.А. Текст и его структура. Москва: Флинта, 2019. 188 с.; Папина А.Ф. Текст и его глобальные категории. Москва: Издательство URSS, 2020. 368 с.; Валгина Н.С. Теория текста. Москва: Логос, 2003. 173.; Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Основы теории, принципы и аспекты анализа. Москва: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. 445 с.; Болотнова Н.С. Филологический анализ текста. Москва: Флинта: Наука, 2007. 520 с.; Николина Н.А. Филологический анализ текста. Москва: Издательский центр «Академия», 2003. 256 с.; Єщенко Т. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 188 с. та ін.) з'явилися й нормативно упорядковані лексикографічні праці, в яких систематизовані основні поняття й терміни лінгвістичного аналізу тексту (Голянич М., Іванишин Н., Ріжко Р., Стефурак Р. Лінгвістичний аналіз тексту: словник-термінів. Івано-Франківськ: Сімик, 2012. 392 с. і под.). Рецензована праця ґрунтована на низці авторитетних досліджень автора (Кочан І., Бацевич Ф. Лінгвістика тексту. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 318 с.; Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту. Київ: Знання, 2008. 423 с.), а також на тих численних апробаціях відповідного курсу у Львівському національному університеті імені Івана Франка, що знайшли повноцінне відбиття в анотації «У посібнику, який містить короткий виклад теоретичного матеріалу, систему практичних занять, контрольні питання та тести для закріплення, є значна кількість ілюстрацій до всіх теоретичних положень (чого немає у багатьох підручниках та посібниках з лінгвістики тексту), що дозволить студентові зрозуміти поданий матеріал, підібрати власні зразки текстів до кожної теми, щоб виробити стійкі уміння й навички роботи з текстом».

Аналізована праця містить десять основних розділів: «Лінгвістика тексту як наукова та навчальна дисципліна» (сс. 5–18), «Текст як лінгвістична одиниця найвищого рівня» (сс. 18–31); «Класифікація текстів» (сс. 32–51); «Категорії та ознаки тексту» (сс. 52 – 75); «Міжфразові зв'язки у тексті» (сс. 76–108); «Актуальне членування – як основа творення тексту» (сс. 109–132); «Структура текстів різних стилів» (сс. 133–144); «Модель тексту» (сс. 145–165); «Явище підтексту у художній літературі» (сс. 166–191), кожний із яких є внутрішньо структурований,

охоплюючи виклад теоретичного матеріалу, а також перелік практичних завдань. Останні передбачають не лише відповідь на утрадиційнені теоретико-фундаментальні завдання, що охоплюють актуальні знання із питань категорійного апарату лінгвістики тексту, з'ясування характерологічних ознак рівневого структурування тексту як цілісності, діагностування жанрової специфіки текстової організації, розпізнавання функційного навантаження окремих складників тексту, а й розгляд суто практичних (чи лабораторних) завдань. Не менш вагомим постають питання на зразок 1) *способи і засоби міжфразового зв'язку*; 2) *типи засобів зв'язку за сферою застосування*; 3) *типи засобів зв'язку за функцією*; 4) *зовнішні і внутрішні засоби зв'язку*; 5) *слова-скріпи і слова-демаркатори* (с. 106) або 1) *актуальне членування речення – як основа побудови НФС і тексту*; 2) *тема і рема («дане» і «нове»)*. *Способи їх визначення в текстах різних стилів*; 3) *послідовний, паралельний, лінійний зв'язки у тексті*; 4) *тексти правильно і неправильно побудовані* (с. 130). На власне практичний вимір діагностування умінь та навичок орієнтовані завдання, в яких здобувачі вищої освіти мають самостійно а) визначити *тему і рему* у кожному реченні наведеного нижче складного синтаксичного цілого. До якого типу мовлення належить текст? (*Довбиш був багатий чоловік. Він жив на самому кінці села. Там глибокий яр входив у ліс вузьким клином. У самому кутку того яру блищав маленький Довбишів ставочок. Над тим ставком стояла його хата. Вона була вся в черешнях. Од вулиці було видно тільки краї білої стіни з сінешніми дверима. Густі високі вишні зовсім закривали од вулиці вікна й стіни, наче густий ліс* (За І. Нечуєм-Левицьким) (с. 130)) або б) прослідкуйте за особливостями тема-рема-тичного зв'язку в наведеному уривку і з'ясуйте його тип (*А ще був Паша – вчитель української мови в місцевій школі. Він нічим особливим не відрізнявся і не відзначався, носив окуляри, говорив мало і не дуже любив з кимось сперечатися та з'ясовувати, хто правий, а хто не дуже. А ще у Паші був племінник, Саша, син його рідної сестри. Але так сталося, що хлопчина живе в інтернаті, бо якось Паші не вистачило сміливості і впертості, аби не дати матері здати малого туди. Паша знайде малого. Зовсім не так легко, як сподівався, але знайде і забере. Хоча насправді він знайде щось набагато більше і вагоміше. Він себе знайде. Знайде відповіді і пояснення, зрозуміє власну слабкість та боягузливність і від того стане сильнішим* (С. Жадан. Інтернат) (с. 130–131)); в) знайдіть у кожному реченні *тему і рему*. Якими мовними засобами виражена тема в реченнях? (*Наш пароплав ішов теплими південними морями. Якось ми зупинилися біля берегів Африки. До нас на човні підплив негр. Він продав морякам двох мавпочок. Руденькі мавпочки були завбільшки як кішки. Їх узяли на мотузочки й потягли на пароплав. Звірята впирались, вищали, мотали головами, дригали лапками, махали хвостами... Вони не хотіли залишати негра. Тоді сивий боцман схопив їх руками і забрав на палубу. Пароплав рушив у далеку путь. Мавпочки швидко звикли до нового місця. Незабаром вони стали улюбленцями команди. Моряки назвали їх Яшкою і Машкою* (М. Трублаїні) (с. 131)); г) трансформуйте текст публіцистичного стилю у висловлювання науково-популярного стилю. З'ясуйте, чи зміниться тема й рема висловлювання (*Відишукайте на карті острів Пасхи. Це малесенький клатчик суші, що загубився в безмежному Тихому океані. Таку назву дали йому європейці, які відкрили острів напередодні релігійного свята Пасхи. Кілька століть він збуджував уяву дослідників гігантськими кам'яними посталями таємничих людей, котрі хтозна-як туди потрапили. Та велетенські статуї вперто мовчали. Порівняно недавно, 1955 року, вони відкрили свою таємницю нашому сучасникові – хороброму вченому й мандрівникові норвежцю Туру Хейєрдалу* (с. 132)).

Виклад матеріалу в кожному з розділів подано за чітко визначеною схемою, в межах якої заявлено план, наприклад: Структура текстів різних стилів із планом: 1. Структурна організація тексту і структура тексту; 2. Глибинна і поверхнева структури тексту; 3. Вертикальна і горизонтальна структури як компоненти глибинної; 4. Структура тексту і стиль; 5. Логічна структура і її види; 6. Інші типи текстових структур; 7. Текстові парадигми (с. 133), після якого подано літературу до теми (с. 135 та ін.). Завершує виклад матеріалу та розгляд практичних завдань до теми визначена авторкою рекомендована література (с. 110 та ін.).

Теоретичний виклад основних питань постає викінченим і змістово, і логічно, і структурно і т. ін. Так, розглядаючи тему «Міжфразові зв'язки у тексті», відповідно до плану (1. Поняття міжфразового зв'язку в науковій літературі; 2. Види зв'язності; 3. Основні показники і параметри зв'язності; 4. Внутрішні і зовнішні засоби зв'язку; 5. Зовнішні засоби міжфразового зв'язку: а) лексичні засоби; б) морфологічні засоби; в) синтаксичні засоби; 6. Конектори та демаркатори; 7. Способи міжфразового зв'язку за місцем розташування; 8. Власне міжфразові засоби зв'язку; 9. Інші види міжфразових зв'язків у медійних текстах (с. 76–77)), І. Кочан зупиняє увагу на міжфразовому зв'язку та міжфразовій зв'язності з наголошенням аналізу міжфразових зв'язків у двох напрямках – виявлення різних *засобів зв'язаності*: слів-повторів, синонімів, займенників, прислівників (як сполучників), вказівно-замінювальних, сполучникових, вставних слів, словосполучень і речень, спеціальних зв'язувальних речень, дієслів, що перебувають у видо-часовій співвіднесеності і под. та орієнтування на *встановлення принципів, способів, типів зв'язку* (с. 78).

В аналізі зв'язності, розвиваючи погляди О. Селіванової, вирізнені *граматична, семантична, ономасіологічна, смислова, образна, конотативна, структурна, або композиційна, референційна, прагматична зв'язність*, а з-поміж основних показників і параметрів зв'язності кваліфіковані: *сегментні*, до яких зараховані *лексичні* (повтори, синоніми, антоніми, однокореневі однотемні слова); *морфологічні* (сполучники, сполучні слова, вказівні займенники, узгодження часово-видових форм дієслова тощо); *синтаксичні* (порядок слів, послідовність, порядок зчеплення частин); *стилістичні* (синтаксичний паралелізм, еліпс, градація, питальні речення), а також *суперсегментні* (інтонація, пауза, наголоси) та *ситуативні* (ситуації, асоціації). Розгляд основних параметрів сконцентровано на виокремленні: 1) місця розташування текстових компонентів (контактна і дистантна); 2) особливостей розвитку тематичної лінії (безперервна і перервана); 3) способу вербалізації (експліцитна й імпліцитна); 4) напрямку (ретроспективна, перспективна, ретроперспективна); 5) комунікативної перспективи (лінійна, паралельна, радіальна, колова); 6) способу зв'язку (лексична, граматична, змістова, образна, конотативна та ін.) (с. 78–81).

У кваліфікації внутрішніх і зовнішніх засобів зв'язку, де здиференційовані внутрішні засоби зв'язку (когерентність) (без спеціального мовного вираження), постають: *змістові, логічні і психологічні*: а) єдність місця, часу, дійових осіб; б) зв'язок з минулим і майбутнім (єдність сюжету) та *літературні, риторичні засоби*: а) прийоми композиції літературного твору (сюжетні лінії, обрамлення тощо); в) дотримання законів жанру (байки, сонету, інтерв'ю і под.); г) побудова компонента тексту як риторичної фігури (анафори тощо). Зовнішніми ж засобами зв'язку (*когезією*) в тексті цілком мотивовано вирізнені такі елементи, що забезпечують єдність стилю: *лексичні; граматичні; стилістичні; інтонаційні*, зауважуючи, що повністю охопити все розмаїття елементів зв'язності досить складно (с. 80–81). Особливу увагу в розгляді зовнішніх засобів міжфразового зв'язку зосереджено на морфологічних, лексичних і синтаксичних, де спільним є повтор, адже текстові повтори є засобом «розвитку думки і, відповідно, розвитку семантичного простору тексту. Повтори не тільки скріплюють текст, але і роблять його динамічним. Прийом повтору сприяє кращому розумінню закладеного в тексті повідомлення» (с. 82). Основними функціями повторів є: 1) функція зв'язку елементів тексту; 2) функція посилення виразності (емфаза); 3) наростання; 4) послідовності передачі інформації; 5) вираження багатократності або тривалості дії; 6) виділення неповторюваного елемента; 7) додавання ясності тексту через надмірність (тавтологію); 8) створення ритму тексту; 9) стилізація розмовної емоційної промови.

Аналіз лексичних засобів зв'язку охоплює: а) лексичний повтор; б) асоціативний вибір слів; в) використання синонімів; г) гіперо-гіпонімію (родо-видові відношення); г) вживання антонімів; д) використання фразеологізмів; е) слова певних семантичних груп. До *лексичних повторів*, орієнтованих на структурну зв'язність тексту, зараховані: *анафора, епіфора, апанода, енадиплоза* та інші, пор., наприклад: анафора: – *До-ре-мі*, – *засвучало*. / – *До-ре-мі*, – *заспівало*. / – *До-ре-мі*, – *в оркестрі*. / – *До-ре-мі*, – *просто в серці* (Надія Черкес); *Білі-білі*

вівці небесами. / **Білі**-білі вірші поміж нами. / **Білі**-білі пасма променяються, – / **Біле**-біле щастя не продається... / **Білі**-білі мряки над садами. / **Білі**-білі роки – пиеницями. / **Білі**-білі коси нині в мамі. (Надія Черкес); епіфора: Пам'ятатиму **ніч**. / Останню **ніч**. / Проклинаю **ніч** / Безтямну **ніч**. / Пам'ятатиму **ніч**. (М. Семенко). Морфологічний повтор пов'язаний із повтором слів однієї частиномовної семантики: Без тебе я почав багато чого боятися. **Боюся** автомобілів, собак, дітей і каштанів, які падають згори. **Боюся** низьких стель. **Боюся** бруду, чужих помешкань і деяких комах... **Боюся** жебраків. **Боюся** підходити до відчиненого вікна... **Боюся** майже всього. **Не боюся**, мабуть, тільки миттєвої смерті (Ю. Іздрік) – дієслівний; **Тринадцять** руж під вікнами цвіло. / **Тринадцять** руж – чотирнадцята біла. / **Тринадцять** дум тривожило чоло, / **Тринадцять** дум – чотирнадцята збігла. / **Тринадцять** руж під вікнами рида, / **Тринадцять** дум навилися на ружі... / Руда орда копиць у виднокружжжі, / І сонця кров солом'яно-руда. / **Тринадцять** руж – тринадцять кружлянь: / Червоне жовтим, жовте сірим душиться. / Ця гіркота пригашених страждань. / Ці білі квіти суму на подушці. (М. Вінграновський) – числівниковий; **Я** знаю, роки майже не болять. / **Я** знаю. **Я** відчула. **Я** навіки / Сховала в себе очі немовлят, / Є їх, мертві сльози. І застигли ріки. / І вічну сутність раю. / **Я** – жива (М. Кіяновська. Я знаю, роки майже не болять) – займенниковий і под.

Асоціативний повтор завжди мотивований добором слів певної словесної реакції на слово-стимул, де асоціативні ряди можуть поставати парадигмальними і/чи синтагмальними: **Вітчизна і мати ... Ці слова і є найсвятішими, найдорожчими** словами для кожної людини.

*Не може бути життя без вірності матері, мові, рідній землі, адже людина починається з коліски і материнської пісні.*

*Це чудове, співуче і мелодійне слово – мама. Ми бачимо її в світі єдину, єдину у квітах, у пташині, у хвилях Дніпра – в тому вічному й нестлінному, що прийшло до нас крізь століття (с. 84).* Синонімний повтор концентрований на семантичній щільності тексту: **Прицокало, прибилося, притекло, Припало, пригорнулось, причинилося, Заплакало і – зникло, утекло Чорняве полум'я з печальними очима.** (М. Вінграновський. Прицокало, прибилося, притекло); **Двигтіла ніч, і страхом волохатим, / Кректала, рвалась, репалась земля. / І небо там, на півночі, двигтіло, / І цвяхи зір все цвякувало в тіло. / Тут чорне було небо, як рілля...** (І. Драч. Київське небо). У вживанні антонімів ґрунтовано прокоментовані текстові з особливим функційним призначенням – текстової щільності: **Буду лагідним, буду жорстоким, / Буду мудрим і буду дурним. / На красу твою буду стооким. / На ганьбу твою буду сліпим. / Буду я і найвним і хитрим, / Буду щедрим і буду скупим. / Буду я наче скеля, несхитним / І, немов комшанка, хистким. / Буду вірним і буду зрадливим. / Боягузом і справжнім борцем. / Навіть спробую бути вродливим / Зі своїм некрасивим лицем...** (Р. Третяков).

З-поміж синтаксичних засобів вирізнені: а) порядок слів; б) вставні синтаксичні конструкції; в) паралелізм побудови синтаксичних конструкцій; г) парцеляція; д) синтаксичний повтор. За твердженням І. Кочан, конектори чітко встановлюють логічний зв'язок між подіями, які описуються у різних реченнях, надають зв'язку цих подій однозначне тлумачення. З-поміж конекторів розмежовані: *кон'юнкція, диз'юнкція, контр'юнкція, субординація*. Демаркатори як спеціальні графічні знаки мають своїм призначенням відмежування однієї частини тексту від іншої, чи одного тексту від іншого, а основним призначенням є встановлення меж тексту – початку і кінця. Тому скваліфіковані внутрішньотекстові та граничні демаркатори. У диференціюванні способів міжфразового зв'язку за місцем розташування виділені: а) контактний: *Це був не хлопець, а шматок вихору, який не знав, куди занести свої руки-ноги, чуба й голос. Завжди подряпаний, розпатланий, але незмінно веселий, він приносив у школу не тільки шершнів чи горобців, а й вужів, чим доводив до істерик не лише дівчаток, а й учительок. На уроці Микола не міг всидіти спокійно й кількох хвилин, на перерві задирався і з меншими, і зі старшими. Старшим він кидався межви ноги, раптово підводився і під сміх малечі скидав з плечей, а менших годував щиглями. Спробував за нього по-батьківськи взятися*

і Меркурій Юхимович, але потернів поразку. Невдячний **шибайголова** вкусив завуча за ту саму руку, яка хотіла замінити батьківську (М. Стельмах) і б) дистантний:

Напр., у творі І. Нечуя-Левицького «Микола Джеря» на початку описано сон Миколи, який задрімав під грушею. Крізь легкий сон він чує, «що якась дівчина співає тонким голосом пісню». Через абзац ми вже читаємо про те, що Микола прокинувся й реально побачив, що «по той бік річки на березі стояла якась кругловида дівчина, брала воду й співала пісні». Ще через два абзаци: «Микола пізнавав дівчину і не пізнавав: вона була не вербівська. Він глянув на той камінь, де вона стояла, і знову наче побачив той гнучкий рівний стан, то гарне, хоч і запалене на сонці лице». І знову через дві сторінки йде опис вулиці, на яку зібралися хлопці й дівчата: «Микола вгледів під вербами ніби білі плями: то білили на дівчатах сорочки. Він попрямував до дівчат. Незнайомої дівчини між ними не було».

Як бачимо, дискантний зв'язок між різними частинами тексту здійснюється через повторення слів «**дівчина**» і «**Микола**» (с. 102–103).

Власне міжфразові зв'язки за типами диференційовані на: а) ланцюговий контактний зв'язок (**Горобина і ялина** стояли поруч. Зовсім близенько одна до одної. І тому вони часто перешіптувались між собою. На **ялиниці** росли хвоїнки і шишки, а на **горобині** – листя і грона жовтогарячих плодів. **Ялинка** дивилась на свою подругу. **Горобині** було незручно, і вона почервоніла. Кожен плід її спалахнув жаром. **Ялинка** замилювалась нею. **Яка-то гарна горобина!**); б) паралельний зв'язок (**Вранці** виплило **сонечко** на погідне небо оглянути, що зробила ніч з землею. **Вітер** стих, чистий свіжий сніг сріблом сяяв під блакитним наметом неба. **Земля** наче вбралась на Різдво у білу сорочку (М. Коцюбинський)); в) радіальний (**У Романихи** ослабла **корова**. Лежала на соломі і сумно дивилася великими сумними очима. Ніздрі дрожали, шкіра морщилася і дрожала ціла у гарячці. Пахло від неї слабкістю і болем страшним, але німим. В таких випадках найбільше жаль, чому худобина не може заговорити і поскаржитись (В. Стефаник)); г) комбінований. До розглянутих авторка додає також інтегративний, корелятивний, тематичний у засобах масової інформації, де їхнє функційне навантаження є особливим.

Логічним завершенням рецензованого видання є цілісний лінгвістичний аналіз тексту (сс. 192–195) за відповідною схемою: 1. Визначити тип тексту: а) за стильовою і жанровою належністю; б) за участю учасників мовлення; в) за характером побудови (від якої особи написаний?); г) за формою репрезентації (усний, письмовий чи друкований); г) скільки НФС чи ССЦ містить. Як співвідносяться надфразні єдності й абзаци?; 2. Указати мовні засоби вираження *цілісності* тексту; 3. Зазначити, як виражена в тексті категорія членованості: а) на графічному рівні (абзаци, розділи, параграфи, строфи... тощо); б) на композиційно-змістовому рівні (надфразні єдності чи складні синтаксичні цілі, періоди); 4. Дати характеристику графічним засобам тексту (пунктограмам, друкарським шрифтам); 5. Категорія зв'язності у тексті; 6. Як втілена у тексті категорія інформативності?; 7. Інші категорії тексту; 8. Модель і структура тексту; 9. Види, типи і засоби міжфразового зв'язку; 10. Чи є ознаки підтекстової інформації? Якими засобами вона передана?, що поглиблено в узагальнювальну тесті, який охоплює увесь зміст видання (сс. 195–207), а також систематизований список рекомендованої літератури, тексти для самостійної роботи, орієнтованої на поглиблення відповідних умінь та навичок.

За умови перевидання аналізованої праці істотним було б її доповнення предметним індексом та покажчиком цитованих та згадуваних науковців і практиків.

Рецензоване видання цілком і повністю корелює із сучасними вимогами до подібного зразка й характеру видань. Своїм змістовим і структурним наповненням, композицією аналізована праця може знайти застосування не лише під керівництвом викладача, а й цілком у самостійному опрацюванні, оскільки виклад та практичні завдання дають змогу на достатньо кваліфікаційному рівні опрацювати увесь комплекс висвітлюваних питань.

Надійшла до редакції 20 січня 2021 року  
Рекомендована до друку 15 березня 2021 року